Rede van dr. J.G.H Tans, voorzitter van de Partij van de Arbeid, uitgesproken op het buitengewoon congres van 11 en 12 november 1996 te Rotterdam.

De directe aanleiding tot het houden van dit buitengewoon congres was de verkiezingsnederlaag die wij leden in maart en mei van dit jaar. Sindsdien zijn de omstandigheden wel veranderd. Maar dat heeft de behoefte in de partij om zich te bezinnen op de weg die wij als democratisch-socialisten in de politiek, nationaal en internationaal, hebben te gaan, alleen nog maar groter gemaakt. Het heeft de behoefte aan een hernieuwde plaatsbepaling van de Partij van de Arbeid in het Nederlandse politieke bestel, slechts gestimuleerd .

Want er is verband tussen wat zich afspeelde in maart en oktober, tussen de statenverkiezingen en de val van het kabinet-Cals. Wat velen in de grote massa van ons volk het afgelopen jaar bleek te ontgaan, is door de manoeuvre van de KVP open en bloot en voor iedereen zichtbaar op straat komen te liggen: dat kabinet was op weg een reeks maatregelen te treffen, die de grondslagen zouden raken van heel ons maatschappelijk bestel, maatregelen die de structuur van onze samenleving fundamenteel zouden wijzigen. Dat kabinet stond op het punt de maatschappelijke ontwikkeling, die vóór en in de oorlog in het denken werd voorbereid en die na 1945 zonder revolutionaire schokken doorzette en daarom terecht wel aangeduid werd als het begin van een "stille omwenteling" - dit kabinet stond op het punt die ontwikkeling in een nieuwe fase te leiden. En daaraan was de invloed van de PvdA stellig niet vreemd. Uiteraard niet.

Hoe was het mogelijk, dat de Nederlandse kiezer deze politieke werkelijkheid niet tijdig, niet eerder heeft doorzien?

Over die vraag is in de maanden die achter ons liggen, al heel wat gesproken en geschreven. Daarbij is overal naar oorzaak en schuld gezocht. Bij het kabinet en onze ministers. Bij onze fractie in de Tweede Kamer. Bij de leiding van de partij. En ik zal de laatste zijn om tegen te spreken, dat wij ook in die richting moeten zoeken. Maar zonder de bedoeling te hebben om de verantwoordelijkheid van wie dan ook te willen verkleinen, moet ik toch op een aantal factoren wijzen die het gebeurde uitheffen boven de sfeer van het incidentele.

Bijzonder behartenswaardig lijkt mij allereerst wat Burger hieromtrent heeft aangevoerd in de analyse van de situatie, die hij gaf in het laatste nummer van

Socialisme en Democratie. Volgens hem moet de kiem van ons falen niet worden gezocht in de politiek die wij bedrijven, ook al worden daar dan fouten bij gemaakt. Neen, wij zien geen kans de kiezers onze politiek te doen verstaan. En hoe komt dat? Om veel redenen. Maar - en nu citeer ik - "in wezen omdat de PvdA de allure mist, waaruit het bewustzijn spreekt, dat uiteindelijk in Nederland - alle moeilijk liggende machtsverhoudingen ten spijt - toch het politieke spel om haar draait en nergens anders om. Desondanks leidt de PvdA niet in de politieke discussie. Zij is al blij als

ze zich zonder kleerscheuren kan verdedigen ..... Bij de PvdA zijn het altijd de anderen, die belangrijk zijn. Er is dus nooit zelfkritiek genoeg. Nooit genoeg; weg met ons. En daarom maken de anderen uit, waarover de politieke discussie zal gaan.

Dat is stellig een ietwat gechargeerd beeld. Burger constateert het zelf. Maar hoe dit ook zij, feit is in elk geval, dat het politieke stempel dat op de strijd voor de statenverkiezingen werd gedrukt, niet het onze was. Feit was, dat emotionele politieke randverschijnselen het beeld van de strijd toen hebben bepaald en dat wij er niet in slaagden de werkelijke politieke strijdpunten, ónze strijdpunten, boven de horizon te krijgen.
Boven die horizon hing de politieke mist.

Nu is het de vraag, of wij met een ander partijbewustzijn wel in staat geweest zouden zijn die mist te doen optrekken en te zorgen voor duidelijk zicht. Men kan immers moeilijk over het hoofd zien, dat duidelijkheid uitgerekend het laatste is wat men bij een partijpolitieke constellatie als de onze kan verwachten. Mij dunkt, dat spreekt bij alle hocus-pocus, die wij intussen hebben meegemaakt, bijna voor zichzelf. Want wat dacht men? Dat de kiezer er iets van snapt, wanneer hij ziet dat de KVP om politieke redenen een einde maakt aan een regeringscoalitie van 3 confessionele partijen met de VVD en dan 2 van die partijen met dezelfde ministers ziet overstappen in een boot met de PvdA, die dan prompt een andere koers gaat varen? En wat dacht men? Dat de kiezer dat allemaal vergeten is, als uitgerekend de KVP weer met hetzelfde spel begint, nauwelijks anderhalf jaar later?

Hoe ernstig de situatie, ook uit een oogpunt van democratie, wel is, blijkt, als wij in zouden gaan op de opwerping, dat de regeringswisseling van verleden jaar eerst had mogen plaatsvinden na het raadplegen van de stembus. Men vergist zich immers

deerlijk, als men meent, dat daardoor in alle duidelijkheid een oplossing zou zijn verkregen. "Iedereen weet - zegt Burger in het artikel dat ik reeds aanhaalde - dat verkiezingen bij ons niets oplossen. Het werkelijk politieke spel, met dezelfde prijzen en dezelfde nieten van gisteren, begint pas de dag na de verkiezingen. Nog nooit hebben in Nederland socialisten meegeregeerd krachtens verkiezingsuitslagen, hoe succesvol die ook waren. We konden meeregeren zolang er puin te ruimen viel, zolang de bodem bouwrijp gemaakt moest worden. Tot het bouwen zelf, van een fundamenteel maatschappelijke structuurwijziging, hebben we de kans niet gekregen. Toen we in 1958 maar durfden wijzen naar de grondeigendom, was het nieuwe bestand ter ziele. Romme sloeg het morsdood. We hebben - democratisch gezien - een slecht kiesstelsel. Maar dat is nu eenmaal een feit. En met inachtneming daarvan dient - zolang het niet verbeterd is - geopereerd te worden.

Wat voor ons kiesstelsel geldt, geldt overigens - ik zei het reeds - in niet mindere mate voor ons partijstelsel, dat nog volop de sporen draagt van de 19e-eeuwse verhoudingen. Stellig, wij zijn heen over de tijd, dat confessionele partijen in fundering en waardering zo wat samenvielen met de Kerk zelf. Wij zijn zelfs zo ver, dat wij ons geruggesteund weten
door moderne theologen, als wij confessionele partijen als politieke ondingen beschouwen, die slechts een eigen en reële bestaansgrond kunnen bezitten in negatieve zin. Maar er zijn nog al te veel tekenen die erop wijzen, dat in de praktijk nog lang niet die consequenties uit de theorie getrokken worden, die door de verhoudingen in ónze tijd worden geëist. Dat christelijk geïnspireerde politiek in de omstandigheden van vandaag als instrument een christelijke partij behoeft, is evenmin vol te houden als de stelling, dat een katholieke of protestantse partij nog steeds onmisbaar is.
Men moet dan ook wel beseffen, dat, als men naar oplossingen zoekt om uit de partijpolieke impasse te geraken waarin wij ons naar eenstemmig oordeel bevinden, men met oplossingen als algemeen christelijke partijen of - wil men - met christelijk geïnspireerde partijen niets oplost, doch de moeilijkheden verschuift.

Want wat is dat; christelijk geïnspireerde politiek?

Is dat de politiek van Mertens of die van de katholieke werkgever? Neen, het is die van Schmelzer. En wat die in feite inhoudt, daarover heeft Mertens na de nacht van Schmelzer voor niemand ook maar enige twijfel laten bestaan. Vond trouwens ook de voorzitter van de katholieke werkgevers niet, dat het kabinet dat door Schmelzer ten val

werd gebracht, te veel partij voor de werknemers koos? Vandaar!

Dat klopt natuurlijk niet met de theorie van de evenwichtige behartiging van de belangen van alle groepen van de bevolking. Maar het is wel de praktijk. "Als men de historische lotgevallen van de "christelijke sociale leer" in haar opeenvolgende politieke vormen goed bekijkt en de evolutie bestudeert van de christelijke partijen, constateert men dat de christenen inderdaad gepoogd hebben een originele middenkoers te varen, een soort "Derde Weg" uit te stippelen tussen de polaire ideologieën en groeperingen van liberale en socialistische makelij; doch zij werden als het ware steeds weer uit de koers geslagen, meestal naar rechts-conservatief, met telkens een kleinere naar links "afwijkende" stroming die zich in vele gevallen tot centrale tendens opwerkte om zich op haar beurt in conservatieve zin te stabiliseren, enz...." Wie dit niet van mij wil aannemen, kan het misschien wel van de Leuvense theoloog dr. De Clercq, die deze conclusie neerschreef in een pas verschenen boekje over Godsdienst en ideologie in de politiek .

Die conclusie hoeft niemand te verwonderen. Want ook de centrum-leer in de politiek is een onding. Of liever; een fictie. Er is progressieve en conservatieve politiek. Geen centrum-politiek. "Het centrum - zegt dezelfde De Clercq - is slechts een meetkundige plaats waar zich de gematigde elementen van de tegengestelde stromingen verzamelen. Het heeft geen eigen gezicht en is voortdurend tegen zichzelf verdeeld".

Welnu, het is die centrum-mythe, die nog altijd als een loden last op ons partijstelsel drukt en die vooral aansprakelijk is voor de onduidelijkheid in de politiek, waarvan velen nu langzamerhand genoeg beginnen te krijgen.

Bij velen is weliswaar nog niet in voldoende mate het besef gerijpt, dat het enige fundament van het confessionele of, wil men, christelijk gefundeerd partijstelsel de antithetische samenlevingsverhoudingen waren van een voorbije tijd en dat met het ten onder gaan van die verhoudingen dat partijstelsel onhoudbaar zal blijken, geen aansluiting meer heeft bij de opvattingen/verhoudingen van onze dagen. Maar wat men in toenemende mate wel verlangt van

iedere partij, dat is, dat zij - wat ook haar grondslag is - antwoord geeft op de vragen, die ons in de politiek van vandaag bezig houden. Een duidelijk antwoord. En dat kan alleen door te kiezen in de politiek tussen links of rechts, progressief of conservatief, of hoe men de verschillende polaire stromingen ook noemen wil. Maar kiezen is er bij de christelijke partijen nog altijd niet bij. Een dr. Berghuis kan nog zo nadrukkelijk

verzekeren dat één van de bepalende punten van een christelijke partij is, dat zij geen centrumpartij is, maar wat heeft dat te betekenen, als men vanuit dezelfde partij van een Zijlstra en een Roolvink te horen krijgt, dat de keuze tussen VVD en PvdA als coalitiepartner voor de ARP lood om oud ijzer is, en als ook dr. Berghuis zelf bij verkiezingen beide richtingen voor zijn partij volledig open houdt? En waar men na verkiezingen met de KVP heen gaat, weet men vóór verkiezingen al evenmin. De stelling van dr. Berghuis is dan ook louter theorie. In de praktijk zijn onze christelijke partijen wel degelijk centrumpartijen. Met alle gevolgen van dien. Ons politieke leven zit er voortdurend door in de mist. En hoewel ten onrechte, maar het is daarom niet minder een politieke realiteit - ook wij worden mede verantwoordelijk gesteld voor de malaise waarin wij steeds meer verzeild zijn geraakt. De verkiezingsresultaten van dit jaar moeten stellig tegen deze achtergrond worden gezien.

Ik ben mij overigens ervan bewust, dat deze situatieschets voor niemand in de partij veel verrassends bevat. Dezelfde factoren die voor de huidige situatie bepalend zijn en die nu velen buiten onze kring in beweging brengen en naar hervorming van ons partijwezen doen streven, zijn immers niet vreemd geweest aan onze eigen pogingen van 20 jaar geleden om door stichting van de PvdA een bijdrage te leveren tot vernieuwing van de partijpolitieke structuur in ons land. Wij verheugen ons dan ook erover, dat het inzicht steeds meer begint te rijpen - eindelijk! moet ik zeggen dat het zó niet langer gaat en dat wij er met de oude instrumenten niet meer komen. En ik wil graag nog eens herhalen wat ik verleden week reeds op de Volkskrantconferentie over het partijwezen zeis alle initiatieven die worden genomen om de ontwikkeling van ons partijwezen in nieuwe banen te leiden, hebben niet alleen onze volle belangstelling; integendeel, wij zullen er niet minder voor open staan dan in 1945 het geval was met de SDAP. Want de partijpolitieke vernieuwing zien wij vandaag de dag nog evenzeer als een opgave als toen wij daar in 1945 de eerste stoot toe gaven. Wat tóén kon door contact tussen verwante politieke groepen onder invloed van oorlog en chaos, waarom zou dat niet mogelijk zijn onder invloed van politieke crisis en malaise?

Dat betekent echter niet, dat wij intussen gelaten zullen wachten op de dingen die komen gaan.

Het congres dat wij hier houden, vandaag en morgen, is daarvan het sprekende bewijs. Wij hebben dit belegd, toen er van vervroegde verkiezingen voor de Tweede Kamer nog geen sprake was. En ook nu nog, nu de schaduw van die verkiezingen wel boven dit beraad is komen te hangen, moet in dit gebeuren geen verkiezingscongres worden gezien. Ons verkiezingscongres zal binnenkort plaatsvinden op een nog nader te bepalen dag. Dan stellen wij ons program van eisen vast, die wij in de komende regeringsperiode willen verwezenlijken. Nu gaan wij ons bezinnen op de richting, waarin maatschappij en samenleving zich in de komende tijd ontwikkelen moeten naar democratisch- socialistisch inzicht. Het resultaat van die bezinning zal dus moeten gezien worden als een socialistisch bestek, waarvoor het partijbestuur een ontwerp opstelde als leidraad voor de discussie. Dat bestek zal het karakter hebben van een basisprogram, dat de grondslag vormt voor onze verkiezingsprograms en dat uiteraard voortdurend moet worden bijgewerkt en afgestemd op de verdere ontwikkeling. Zoals dat bestek zelf ook weer lijnen doortrekt, die in een vroegere periode werden uitgezet, de toekomst tegemoet. Ik denk met name aan De weg naar vrijheid.

Ik kom daarmee terug bij het thema, waarmee ik begon.

Er zijn geweldige dingen gebeurd, sinds die Weg naar vrijheid verscheen. In de WBS-studie van '63 "De besteding van de groei van het nationaal inkomen" kan men daar een bondige samenvatting van vinden. De meest imponerende verandering die zich in de westerse samenlevingen voltrok, is de gestadige groei van de welvaart. Ondanks de recessies van '52 en '58 steeg het reëel nationaal inkomen in ons land per hoofd der bevolking sinds 1950 met ruim 40 percent. Daarmee is de groei van de welvaart nog slechts ten dele aangeduid. Dank zij vooral de uitbreiding van de sociale verzekeringen werd de welvaart beter gespreid. De werkloosheid - en daarmee een groep, levend op de rand van het bestaansminimum - verdween vrijwel. De kwaliteit van tal van consumptiegoederen verbeterde. De arbeidstijd werd korter, de vrije tijd nam toe. De omstandigheden waaronder gewerkt wordt, ondergingen in allerlei opzichten een wijziging ten goede. De onderwijsvoorzieningen namen toe in omvang en in enkele sectoren eveneens in kwaliteit.

Er is nauwelijks scherper contrast denkbaar dan tussen de afgesloten, in zichzelf verstrikte samenleving met massawerkloosheid van de dertiger jaren en de om arbeidskrachten vragende maatschappij met studiemogelijkheden en promotiekansen voor de jongeren, van de zestiger jaren.

Maar wie nu meent, dat voor het democratisch-socialisme als emancipatiebeweging voor de onderliggende groepen in maatschappij en samenleving met dit alles het laatste woord is gezegd, vergist zich deerlijk. Het tegendeel is het geval. Er is eerder reden om te stellen; als het socialisme nu nog niet bestond, moest het worden uitgevonden.

Want hoe de situatie in werkelijkheid is, als men door de rozige schil van ons maatschappijbeeld heenbreekt, daarover laat die andere

WBS-studie van 1965 over de positie van de laagstbetaalden niet de geringste twijfel bestaan. Daaruit blijkt - en volgens de tendenties van het onderzoek moet die conclusie op enkele miljoenen Nederlanders toepasbaar worden geacht, dat in de huidige samenleving de positie van de laagstbetaalden niet wezenlijk anders is dan voorheen. Materieel zijn zij vooruitgegaan. Hun inkomenspositie is verbeterd, alsook, door volledige werkgelegenheid en sociale voorzieningen, hun bestaanszekerheid. Niettemin blijken zij zich in sociaal en economisch opzicht nog altijd in een onderlaag te bevinden. Een positie, die zij slechts kunnen verlaten, als radicale ingrepen plaatsvinden in ons maatschappelijk bestel. Of, anders gezegd, de huidige welvaartsstaat kan voor ons geen eindstation zijn. Onze doeleinden liggen verder.

Welnu, in Socialistisch Bestek 1967 hebben wij getracht die doeleinden opnieuw te formuleren, voor de situatie waarin wij nu leven en uitgaande van de begrippen die ten grondslag liggen aan onze filosofie, die van vrijheid, gelijkheid en eerbiediging van het individu. De centrale gedachte achter dit bestek is in de inleiding erop in één zin bondig samengevat? een democratische samenleving van mondige mensen met gelijke rechten. Vanuit die gedachte wordt een aantal duidelijke lijnen getrokken.

De eerste heeft betrekking - ik zou bijna zeggen uiteraard, in deze tijd! - op de zeggenschap, de eigen verantwoordelijkheid en vrijheid van de mensen, van alle mensen. Dus ook op vorming en ontplooiing, ten einde ook werkelijk inhoud te geven aan die democratische rechten.

Een tweede lijn heeft betrekking op wat in een land met een zo snel groeiende bevolking als het onze moet worden gedaan op alle mogelijke gebied om de samenleving leefbaar te houden of te maken, ons bestaan kwaliteit te geven.

Die kwaliteit van ons bestaan voert naar een derde lijn. Die kwaliteit is immers mede afhankelijk van omvang en groei van de welvaart. En zo komen wij bij de eisen die

moeten worden gesteld aan het sociaal- economisch en financieel beleid. Bij de maatregelen die daarbij bovendien noodzakelijk zijn om door een betere inkomens- en vermogensverdeling te komen tot meer rechtvaardigheid en grotere solidariteit.

Een vierde lijn loopt langs een indrukwekkende opsomming van wat Nederland zal moeten nastreven in de wereld, deels omdat het een klein land is, deels ook omdat rechtvaardigheid en solidariteit niet bij onze grenzen mogen ophouden.

Het tekent het politieke gehalte en het politieke karakter van onze partij, dat een groot deel van onze interne discussie zich beweegt langs die vierde lijn. En het is om die reden, dat ik ook zelf, lopend langs die lijn, nu reeds enkele opmerkingen wil maken over een paar punten van buitenlands beleid, die in die discussie nogal wat aandacht hebben gehad en die stellig ook hier weer ter sprake zullen komen de erkenning van de DDR en, in 1969, of Portugal of Nederland uit de NAVO. Het lijkt me goed dat ik, met de internationale situatie van vandaag als uitgangspunt, ten

aanzien van die beide punten op een niet voor misverstand vatbare wijze kleur beken. Op grond van die internationale situatie van vandaag wijs ik zowel een eenzijdige erkenning van de DDR door de PvdA als een Nederlandse keuze tegen de NAVO, voor het geval het onmogelijk zou zijn Portugal voor het lidmaatschap van de NAVO te doen bedanken, uitdrukkelijk af.

Als de Partij van de Arbeid vandaag, eenzijdig, zou gaan pleiten voor een erkenning van de DDR, zou die partij zich, door deze volkomen gratuite daad, medeschuldig maken aan het in de kaart spelen van het Duitse nationalisme, aan het aanwakkeren van die krachten in Duitsland, die tal van voorstanders van de erkenning van de DDR terecht beschouwen als een gevaar voor de vrede in Centraal-Europa„ Maar niet alleen dat. Erkenning van de DDR in de huidige omstandigheden is ook een regelrechte slag in het gezicht van socialisten als Herbert Wehner, die in Duitsland zelf alles in het werk stellen om de contacten met Oost-Europa en de DDR te verbeteren, zonder te vervallen in de vaak lege slagzinnen van de huidige Duitse regering. Daarom, afgezien nog van de socialistische solidariteit, erkennen van de DDR is geen buitenlandse politiek, die voldoet aan minimumeisen van zinvolheid en verantwoordelijkheid. Dat is ook niet het geval met het andere punt. Over een oordeel over de dictatuur van meneer Salazar bestaat in onze rijen niet het minste verschil van mening. Maar wij zijn niet tot de NAVO toegetreden uit vriendschap voor de dictator van Portugal, maar omdat de NAVO gold en

nog steeds geldt als een wezenlijke voorwaarde voor de veiligheid van de westelijke wereld, waarvan Nederland deel uitmaakt en omdat die NAVO een onmisbaar instrument is in het handhaven en versterken van de vrede in de oost-westverhouding. Niet in de dictatuur van Salazar, maar alleen en uitsluitend in deze toetssteen van vrede en veiligheid ligt het beslissende element van de houding van Nederland tegenover de NAVO.

Dat neemt niet weg, partijgenoten, dat het noodzakelijk is om over deze en andere punten verder te discussiëren, ten einde los te komen uit de verstarring, waarin de laatste jaren, in een veranderende wereld, tal van onderwerpen van buitenlandse politiek zijn terechtgekomen. In Socialistisch Bestek 1967 is de grondslag gelegd voor een dergelijke discussie. Die discussie kan niet plaatsvinden op een paar incidentele punten, Willekeurig losgeplukt uit het geheel van de internationale problematiek, maar we moeten dat doen - zoals het in de brief van de 48 heet - in het kader van een coherente buitenlandse politiek, waarbij men doordringt tot de kern van de vragen, aan de hand van een duidelijk prioriteitenschema.
We zijn daarmee doende. Zo is men in het Koos Vorrink Instituut bezig met een studie over het geheel van het Duitse vraagstuk. Als de partij wenst dit soort activiteiten te stimuleren, dan sta ik daar gaarne voor open.

Een enkel woord nog over die prioriteiten. Wij democratisch-socialisten hebben altijd op het standpunt gestaan, dat onze idealen en beginselen niet bij de landgrenzen ophouden, dat wij "internationalisten" zijn. Vrijheid, gelijkheid en eerbiediging van het individu - ik zei het reeds:
de begrippen die ten grondslag liggen aan onze filosofie - dienen óók de koers van ons buitenlands beleid te bepalen. Willen wij die begrippen werkelijk inhoud geven voor onze medemensen in Afrika, Azië en Latijns Amerika dan is het onze taak een bijdrage te leveren aan het verminderen van de welvaartsverschillen in de wereld. En dan is het ook onze taak te strijden voor het tot stand komen van een internationale rechtsorde, van een wereldorganisatie die in staat is de vrede op deze aardbol en in de ruimte te handhaven. Zolang die wereldorganisatie nog niet machtig genoeg is, zolang wereldwijde collectieve veiligheid nog een ideaal is, zullen we ons moeten behelpen met regionale allianties, zowel om onze veiligheid te garanderen als om de tegenstellingen in de wereld geleidelijk te overbruggen.

Zo dient, dacht ik, ook de uitspraak van het Haagse congres van de PvdA te worden

verstaan, dat in onze huidige tijd de vrede een centrale doelstelling behoort te zijn van ons buitenlands beleid. In de grote vraagstukken van de ontwapening, in de eerste plaats de niet-verbreiding van kernwapens, de ontspanning tussen oost en west, de groeiende tegenstelling tussen de blanke en de gekleurde volken en de armoede in de ontwikkelingslanden liggen de knelpunten in de huidige internationale politiek. Als de Partij van de Arbeid, door ten aanzien van deze vraagstukken een duidelijk en eensgezind standpunt in te nemen, inhoud wenst te geven aan de idealen van het democratisch-socialisme, dan geloof ik, met George Brown, dat ons socialisme meer antwoorden heeft op de knellende problemen van de wereld van vandaag dan enig ander politiek systeem.

Niet alleen méér antwoorden, dacht ik, maar over het geheel genomen, nationaal en internationaal, ook duidelijker antwoorden en eerlijker. En daarmee kom ik dan bij mijn slotopmerking. Een program, leidraad of bestek, is waardeloos, als het zich alleen tot de doeleinden beperkt. Het moet nog voldoen aan 2 andere voorwaarden. In de eerste plaats moet het tevens aangeven op welke manier, met welke middelen men die doeleinden wil bereiken. Want pas uit doeleinden en instrumenten tezamen krijgt de aard van de politiek, die men voorstaat, gestalte. En in de tweede plaats moet men duidelijk zeggen, waar men het geld voor de uitvoering vandaan wil halen.
In Socialistisch Bestek 1967 is ook getracht aan déze beide voorwaarden te voldoen.

Het spreekt vanzelf, dat wij verlangend zijn thans het oordeel over dit alles te vernemen van onze afgevaardigden uit alle geledingen van de partij, ten einde in gezamenlijk overleg te komen tot de definitieve vaststelling van onze politieke lijn voor de toekomst. Ik zeg met nadruk; onze politieke lijn. Ik wil daarmee beklemtonen, dat het in deze discussie niet móét en niet kan gaan om punten en komma's, niet om woorden, niet om details. Het gaat om de hoofdelementen van onze politiek, om het gehalte van ons program. Met het uitdrukkelijk verzoek van uw spreekrecht geheel in deze geest gebruik te maken, verklaar ik thans gaarne dit buitengewoon congres van de Partij van de Arbeid voor geopend.